

'Monquilí', ductes y anderdos lléxics

Ricart García Moya

Si algú malcora que lo que seguix es frut d'haverme agarrat una garrofa (borrachera) de noyó y atres llíquits pareguts, pot ser en part, pero tant la morfología com la sintaxis la poden vórer debaes clicant l'actualisat DHIVAM ESTIU 2023, que ara mateixa he ficat en internet. En una de les seues 4400 págines ix eixe 'noyó' de marres y també el 'monquilí' del títul. Feta l'aclaració, nemon capa dins del sambori.

De chiquet escoltava asobint el modisme 'a la monquilí' a mons pares y al rogle de coneguts, tots valenciaparlants (Pepet el 'Matalafer', el sinyor Gomes 'Miqueta', Matietes y sa mare Peransa de la botigueta, l'obrer de vila Visantico, la sinyora Micaleta la 'Dotora', Encarna 'Capicul', Enriquiues 'Calfananos'...) Poc a poc, la veu 'monquilí' desaparegué de les conversacions, mentres yo seguía en el ducte d'ahón venía. El diccionari DCVB l'arplegá sinse cap y sentener en la grafía *amonquilí*, aixina que tinguí que béurer en fonts de lliteratura popular, alluntá de la floralista de prosistes y poetes del 1900, que sorregaven arcaísmes y catalanismes pera lluirse com a marquesos del Bufanell entre'ls amigachos. Segons el citat diccionari, traduít al valenciá, día:

“arrós **amonquilí** ... es més menut y no molt bo, el cultiven poc perque asobint falla” (DCVB)

Raere d'estes entraes del DCVB estava **Sanchis Guarner**, sempre enredrant en baconaes pera espentar al valenciá y que'l catalá agarrapinyara dasta Oriola. En eixa finalitat anyadia: «**AMONQUILÍ** *m.* Varietat d'arrós (Tortosa, Val.)» Per supost que no ofería autoritats d'estes afirmacions, perque la veu era valenciana y havia naixcut en la capital del Reine, no en Tortosa. Per candidea, crec, heu copiaren en el DRCV, també sinse sustentar en testimonis documentals la socialinyá d'Alcover, Moll y S. Guarner.

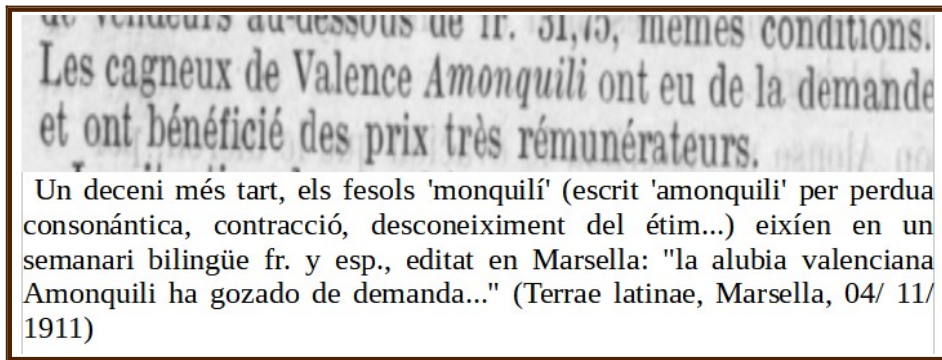
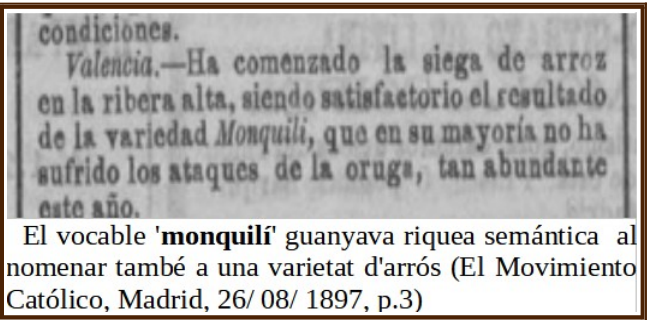
¿Per qué es digué '**monquilí**' a la varietat d'arrós chicotiu? La resposta la tenim en un francés menut que ballava y cantava per els carrers de Valencia en la según mitat del sigle XIX. En manuscrit, sinse fechar, de la Bib. Nacional ix 'Alemont' (BNM, Ms. 14108, Alemont ti li, c. 1870) y encá que una de les archiveres m'apuntava l'any 1870, per el valenciá modern del eixemplar pareix més prop als 80. En ell, junt a valencianismes com “no va poc enfarolá” (ibid. f. 5), trobem: “a cantar *Alemont tili* escomense”; galicisme alusiu a ball y toná que, al ser neologisme, produía ductes com el rotacisme en el valenciá d'Alacant, ahon ya era conegut en 1888:

“Llástima me dona a mí / vore obres destrosar,/ y vore en esena ballar / a voltes la **monquirí**”
(Semnari Garrotá de sego, 02/ 09/ 1888, Alacant, p.3)

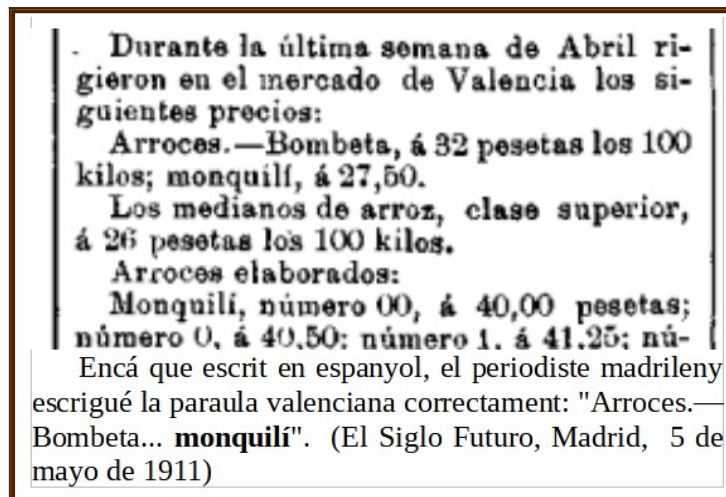
El vocable naixqué d'un cómic estrambótic del que apenes n'hia informació. El retor Gadea, a qui res se li escapava en els seus relaixos, recordava:

“**Alimónquili**, francés baixet y lleig, que vingué a Valencia y anava a captar; en lo gayatet que portava en la ma feha unes pasaetes, com si ballara” (Gadea: Tipos, 1908, p. 248)

L'estatura del homenet, autèntic taperot, inspirá als llauraors pera nomenar '**monquili**' a un varietat d'arrós y fesols, denominació que botá fora del Reine. En 1897, un semanari de Madrit ofería informació de la collita d'arrós en la Ribera Alta: "Valencia.—Ha comenzado la siega de arroz en la ribera alta... de la variedad **Monquili**". En realitat, ahon més se produía era en Sueca.

En maig del mateix any, en 1911, el periódic 'El Siglo futuro' de Madrit donava el preus del arrós '**monquili**', en sa morfologia ben escrita:

Y torne al semantisme que coneguí de chiquet, per 1950. La veu monquili era dur roba que mos fea ridículs per curta, estreta, feta pentols o víndrer d'atra persona en talles diferents a la nostra. La veu ofería variants: *monquili*, *monquiri*, *amonquili*, etc. N'hiavien més comentaris respecte al personage que ballava y demanava llimosna per Valencia:

“22 agost 1890 .-El fransés **Alimonqueli** (sic) crida l'atensió en lo carrer de les Barques fent pasaetes en un garrotet com si ballara al so de la tocateta q'entona al seu antoix” (La Traca, 23 agost 1913, p.1)

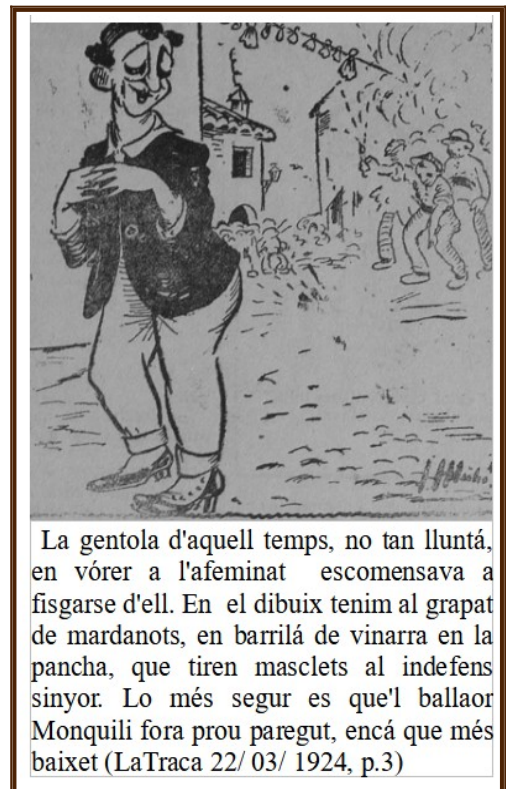
L'escrit de La Traca es fea en l'eixemplar del 23 d'agost de 1913, y mos remitia al 22 d'agost de 1890 cuan el francés fea l'espectácul dels balls en el carrer de les Barques. No obstant, en eixe any de 1890, pareix que'l ballaor havia desaparegut de Valencia, o havia faltat; segons es dedueix d'atres informacions:

“Tipos que han desaparegut: Alemonquilí, o **La Monquilí**”; que aixina era generalment “conegut... En Valensia estigué del any 1870 al 1875, desapareguent después... els pintors el reproduiren en els cacherulos y en les caixetes de mistos; els falleros el plantaren en les falles.” (La Sombra, 22/ 08/ 1925, p.1)

Ací ya ix com '**La Monquilí**', oríge de '**fer la monquilí**' y atres expressions paregudes dels anys 50 del pasat sigle XX. M'anrecorde com si tinguera davant a ma mare que, espardalisá perque portava un pantaló masa curt, em díá: '¡Cambiat eixa roba, que estás fent la monquilí!'. L'artícul femení en '**La Monquilí**' suggerix la evident homosexualitat del homenet, motiu de burla en aquell temps.

Y l'eixércit desfilá a tot bombo per Valencia, tocant y cantant la Monquilí

Dasta la banda del regiment d'infantería del “cuartel... que hui ocupa el Parque de Castelar, ixqué un día tocant la marcha militar que cantaba **Alemonquilí**, y excuse dirlos qu'el exitaso... ¡Tots cantaven a una! (...) hui encara, pera ridiculisar la facha d'algún tipo desficiat, se diu d'ell, o d'ella, que pareix **La Monquilí** (...) els segos tingueren vista y saberen explotar la popularitat del tipo cantant y venent públicament cansons...: La cantinera plora/ perque no te dinés;/ ara vindrán els quintos/ y l'in portarán més./ **Alemonquilí**,/ **Alimonquilí**,/ la casaca li furti...” (La Sombra, 22/ 08/ 1925, p.1)

La gentola d'aquell temps, no tan lluntá, en vórer a l'afeminat escomensava a figarse d'ell. En el dibuix tenim al grapat de mardanots, en barrilá de vinarra en la panxa, que tiren masclets al indefens sinyor. Lo més segur es que'l ballaor Monquili fora prou paregut, encá que més baixet (LaTraca 22/ 03/ 1924, p.3)

Ací tenim documentat tot, desde l'orige de la veu, el semantisme y dasta la llocució adverbial '**a la monquilí**' (ridículament). A lo millor, un sigle d'estos, el lléxic del valenciá modern mereixerá l'atenció de mosatros, els valencians. En 2023, per ara y llingüísticament, l'anem espichant¹ o cascant la cona, enforfoguits entre Sorra y Modorra del catalanisme que mos fa fer la monquilí.

¹ **apichar, espichar, despichar...** -familia lléxica d'etim ductós, *çit. spicciare, fr. despeechier?*; en val. es clásica y polisémica: ferir, atacar, espentar, fugar, punchar, faltar o morir, sinse tindre en cónter l'us traslatici: “l'inclit duc, que maná desapichar l'escaramussa” (Carta de Bertomeu Serra al papa Borja, 1 octubre 1494); “ni despichar canem” (Llibre d'Establiments de Peníscola, 1701); “se continuará en l'atre número, si acás el Mole no espicha ans” (El Mole, 11/ 03/ 1837, p.171); “En les fondes y en les cuines / reina hui gran tristor: / ¡ha espichat el defensor / de marmitons y fadrines!” (El Tío Nelo, 10/ 05/ 1862, p.2); “en atre se encaprichá / y del meu costat me espichá” (Semnari Garrotá de sego, Alacant, nº 1, 1888, p.2), etc.